

<https://doi.org/10.36719/2663-4619/112/70-73>

**Qönçə Gülməliyeva**

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu  
magistrant

<https://orcid.org/0009-0004-1053-1910>

[qonca1199@gmail.com](mailto:qonca1199@gmail.com)

## **Dərsdənkənar tədbirlərdə milli dəyərlərin formalaşdırılması yollarının araşdırılması**

### **Xülasə**

Bu araşdırmada qeyd edilir ki, dərsdənkənar fəaliyyət uşaqların şəxsiyyətinin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Şagirdlərin maraqlarını dəstəkləməyə yönəlmiş müəllimlərin və valideynlərin birgə fəaliyyəti təkcə təhsil fəaliyyətinə faydalı təsir göstərmir, həmçinin də gələcək həyatlarında uğur qazanmaq üçün lazım olan bacarıqların formalaşmasına kömək edir. Şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi inkişafı ənənəvi əxlaq normaların əsasında şəxsiyyətin dəyər-semantik sferasının ardıcıl genişlənməsi və möhkəmlənməsi, insanın qiymətləndirmə və şüurlu şəkildə qurmaq qabiliyyətinin formalaşması prosesində həyata keçirilir. Əsas milli dəyərlər anlayışının əsasını “dəyər” və “millət” anlayışları təşkil edir. Məktəblilərin əsas milli dəyərlərinin formalaşdırılması prosesi yüksək mənəviyyətli, məsuliyyətli, yaradıcı, təşəbbüskar, səriştəli Azərbaycan vətəndaşının formalaşması və inkişafına dəstək kimi həyata keçirilən olduqca mürəkkəb pedaqoji prosesdir. Həmçinin məqalədə göstərilir ki, mənəvi dəyərlərin aşılınması prosesində dərsdənkənar tədbirlərin özünəməxsus yeri vardır. O zaman şagirdlərin sərbəst formada bu tədbirlərdə iştirakı elmi dünyagörüşləri ilə yanaşı, onların intellektual səviyyələrinin, habelə mənəvi dəyərlərə hörmət hissinin formalaşdırılmasına nail olmaq mümkündür. Milli dəyərlərin aşılınması məqsədilə müxtəlif rollu oyunların təşkili də mühüm əhəmiyyətə malikdir.

*Açar sözlər: təcrübə, şagird, müəllim, texnologiya, təhsil, milli dəyərlər*

**Goncha Gulmaliyeva**

Nakhchivan Teacher Institute  
Master student

<https://orcid.org/0009-0004-1053-1910>

[gonca1199@gmail.com](mailto:gonca1199@gmail.com)

## **Researching the Ways of Formation of National Values in Extracurricular Activities**

### **Abstract**

This study notes that extracurricular activities have a significant impact on children's personality development. Working together with teachers and parents to support students' interests not only improves their learning, it also helps them develop the skills they need to succeed in life. The spiritual and moral development of the individual is carried out in the process of consistent expansion and strengthening of the value-semantic sphere of the personality on the basis of traditional moral norms, the formation of the person's ability to evaluate and build. The concepts of "value" and "nation" form the basis of the concept of basic national values. The process of forming the basic national values of schoolchildren is a very complex pedagogical process, which is carried out as support for the formation and development of a highly moral, responsible, creative, enterprising, competent citizen of Azerbaijan. The article also mentions that extracurricular activities have a special place in the process of instilling moral values. In this case, the participation of students in these activities in an informal manner allows for the development of their scientific worldview, as well as the formation of their intellectual level and respect for moral values. The organization of various role-playing games is also of significant importance for instilling national values.

**Keywords:** *experience, student, teacher, technology, education, national values*

### Giriş

Dərsdənkənar fəaliyyətlər asudə vaxtlarda həyata keçirilən tədris prosesinin bir hissəsidir. Dərsdənkənar fəaliyyətin bir çox formaları mövcuddur və hər bir təhsil müəssisəsi şagirdlərin bacarıq və istedadlarının inkişafını təmin edə biləcək olan fəaliyyətləri müəyyənləşdirməlidir. Bunlar aşağıdakılar ola bilər:

- Sosial cəhətdən faydalı təcrübələr.
- Studiyalar (incəsənət, filologiya, vokal və s.).
- İdman klubları və bölmələri.
- Konfranslar, olimpiadalar, tədqiqat fəaliyyətləri və s.
- Ekskursiyalar və maarifləndirici səfərlər.
- Onlayn icmalar və daha sairə.

Dərsdənkənar fəaliyyətlər aşağıdakı təhsil və tərbiyə vəzifələrini həll etməyə kömək edir:

- Ümumi təhsil proqramının daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək edir.
- Hər bir uşağın şəxsiyyətini onun maraq və ehtiyaclarına uyğun olaraq inkişaf etdirir.
- Təhsil mühitində uğurla sosiallaşmağa kömək edir.
- Uşaqların təhsil marağını və biliyə susuzluğunu dəstəkləyir.
- Hər bir tələbəyə öz yaradıcılıq potensialını reallaşdırmağa imkan verir.
- Estetik zövqü inkişaf etdirir və "gözəllik hissini" inkişaf etdirir.
- Sağlam həyat tərzinə həvəs aşılayır və uşaqların fiziki inkişafına kömək edir.

Belə ki, dərsdənkənar məşğələlər uşaqların ümumi inkişaf səviyyəsinə müsbət təsir göstərir, motivasiya və təhsil marağı formalaşdırmaq və saxlamağa, onların qabiliyyət və istedadlarını aşkar etməyə kömək edir; müstəqillik, məsuliyyət və sosial bacarıqları inkişaf etdirir. Dərsdənkənar fəaliyyətlər təhsil prosesinin mühüm hissələri olduğundan hesab edilir. Onlar uşaqların ahəngdar və hərtərəfli inkişafına kömək edir və onların həyatda uğur qazanmasına kömək edir (Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri, 2008).

### Tədqiqat

Dərsdənkənar tədbirlərin səmərəliliyində valideynlər mühüm rol oynayır. Övladlarının hansı dərsdənkənar məşğələlərə qatılacağına onlar qərar verirlər. Uşağın meyl və maraqlarını, fiziki qabiliyyətlərini və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almaq çox vacibdir. Dərsdənkənar fəaliyyətlər uşağın idrak marağını stimullaşdırmalı və onu həddən artıq yükləməməlidir, əks halda dərsdənkənar fəaliyyətlər faydalı olmaq əvəzinə əsas fənlər üzrə akademik göstəricilərin aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır (Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı, 2005).

Xalqın mənəvi dəyərləri və adət-ənənələri əsrlər boyu şəxsiyyətin ictimailəşməsində həmişə həlledici rol oynamışdır. Məhz təhsil prosesində insan mədəni bacarıqlara yiyələnir, müəyyən etnik qrupla tanış olur, dünyada öz yerini dərk edir. Etnomədəni dəyərlərin dirçəldilməsi və xalq pedaqoji təhsil ənənələrinin yenilənməsi yalnız inkişaf etmiş milli mənsubiyyətə malik olan, öz məqsədlərinin istiqamətini və onun inkişaf perspektivlərini dərk etdikdə nail ola bilər. Milli dəyərlərin dirçəldilməsinin bu formalarından biri də təhsil prosesinin etnopedaqojiləşdirilməsidir (Bayramova, 2008). Müasir dünyada təhsilin etnopedaqojiləşdirilməsi problemi təkcə kiçik xalqların deyil, həmçinin də böyük etnik qrupların, etnik qrupların mədəni ənənələrini qorumaq üçün vacibdir. Şagirdlərin peşə hazırlığına etnopedaqoji məzmunun daxil edilməsinin səmərəliliyi məqsəd və vasitələrin uyğunluğundan, onların ardıcılığından, təsirinin sistemli xarakterindən, gələcək müəllimə qoyulan tələblərin aydın və ardıcılığından asılıdır. Peşəkar təlim fərdi, milli, qlobal mədəni və təhsil ehtiyaclarını və maraqlarını üzvi şəkildə birləşdirməlidir (*Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı. Azərbaycanın təhsil siyasəti* (1998-2004), 2005).

Təhsil müəssisəsində təhsil prosesinin etnopedaqojiləşdirilməsinin əsas vəzifələri bunlardır:

- digər mədəniyyətlərə inteqrasiyanın əvəzsiz şərti olan öz xalqının mədəniyyətini tələbələrin dərinə və hərtərəfli mənimsəməsi;

- şagirdlərdə Azərbaycanda və dünyada mədəniyyətlərin müxtəlifliyi haqqında təsəvvür yaratmaq, bəşəriyyətin tərəqqisini və fərdin sosiallaşması üçün şəraiti təmin edən mədəni fərqlərə müsbət münasibət bəsləmək;

- müxtəlif mədəniyyətlərin nətiqləri ilə məhsuldar qarşılıqlı əlaqə və bacarıqlarının inkişafı;
- sülh, tolerantlıq, humanist millətlərarası ünsiyyət ruhunda tərbiyə;
- şəxsiyyətin etnik sosiallaşması prosesində milli-mədəni ənənələrin və dəyərlərin formalaşması və qorunması.

Məktəblilərin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi prosesi mütləq şagirdlərə ictimai əxlaq norma və qaydalarına əməl etməyi öyrətməyi, onlarda sabit davranış vərdişlərini inkişaf etdirməyi və möhkəmləndirməyi əhatə edir. Əsasən iki növ məşqdən istifadə olunur: şagirdləri müxtəlif fəaliyyətlərə və xüsusi məşqlərə cəlb etməklə onların mənəvi təcrübəsinin təşkili. Əxlaqi təcrübənin təşkili ilə bağlı məşqlərin əhəmiyyəti xüsusilə böyükdür. Müxtəlif fəaliyyətlərdəki məşqlər işdə və ictimai işdə, kollektiv fəaliyyətlərdə bir-biri ilə münasibətlərdə vərdişləri inkişaf etdirməyə yönəldilmişdir (Ümumi təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər), 2012).

Əmək vasitəsilə təhsil ən təsirli təhsildir. Zəruri bacarıq və davranış vərdişlərini inkişaf etdirmək üçün əxlaqi hərəkətlərdə xüsusi məşqlər aparılır, dərscənkənar və məktəbdənkənar fəaliyyətləri özündə birləşdirən məktəb həyatının rutini əsas milli dəyərlərə söykənən mənəvi-əxlaqi inkişaf məkanıdır. Belə bir məkanın təşkili və tam fəaliyyət göstərməsi təhsildə iştirak edən bütün sosial subyektlərin əlaqələndirilmiş hərəkətləri olmadan mümkün deyil (Cəfərova, 2017).

Beləliklə, əsas milli dəyərlər Azərbaycan Respublikasının çoxmillətli xalqının mədəni, ailəvi, sosial-tarixi, dini ənənələrində mövcud olan, nəsilənənəslə ötürülən və onun uğurlu inkişafını təmin edən əsas mənəvi dəyərlər, prioritet əxlaq qaydalarıdır. Mənəvi inkişaf konsepsiyası əsas milli dəyərlər haqqında ümumi təsəvvür yaradır. Ənənəvi əxlaq mənbələri bunlardır: Azərbaycan Respublikasının çoxmillətli xalqı, vətəndaş cəmiyyəti, ailə, iş, incəsənət, elm, din, təbiət, insanlıq. Ənənəvi əxlaq mənbələrinə əsasən, hər biri mənəvi dəyərlər (ideyalar) sistemində üzə çıxan əsas milli dəyərlər müəyyən edilir (Cahangirova, 1992):

- vətənpərvərlik - Azərbaycana, öz xalqına, kiçik vətənə sevgi, vətənə xidmət;
- sosial həmrəylik - şəxsi və milli azadlıq, insanlara, dövlət və vətəndaş cəmiyyəti institutlarına inam, ədalət, mərhəmət, şərəf, ləyaqət;
- vətəndaşlıq - Vətənə xidmət, qanunun aliliyi, vətəndaş cəmiyyəti, asayiş, multikultural dünya, vicdan və dini etiqad azadlığı;
- ailə - sevgi və sədaqət, sağlamlıq, firavanlıq, valideynlərə hörmət, böyüklərə və kiçiklərə qayğı, nəsilərə qayğı;
- əmək və yaradıcılıq - əməyə hörmət, yaradıcılıq və yaradıcılıq, qətiyyət və əzmkarlıq;
- elm - biliyin dəyəri, həqiqət axtarışı, dünyanın elmi mənzərəsi;
- din - dinlərarası dialoq əsasında formalaşan iman, mənəviyyət, insanın dini həyatı, dini dünyagörüşünün dəyərləri, tolerantlıq haqqında fikirlər;
- incəsənət və ədəbiyyat - gözəllik, harmoniya, insanın mənəvi dünyası, əxlaqi seçim, həyatın mənası, estetik inkişaf, etik inkişaf;
- təbiət - təkamül, doğma torpaq, qorunan təbiət, Yer planeti, ekoloji şüur;
- bəşəriyyət - dünya sülhü, mədəniyyətlərin və xalqların müxtəlifliyi, bəşəriyyətin tərəqqisi, beynəlxalq əməkdaşlıq (Əhmədov, 2010).

Azərbaycan Respublikasının çoxmillətli xalqına tarixən xas olan mənəvi münasibətlərin və mənəvi dəyərlərin təməli əsas milli dəyərlərdir. Ailə, regional, mədəni, sosial, dini ənənələr normaların, dəyərlərin və nəsilərin təcrübəsinin qorunub saxlanmasına və ötürülməsinə imkan verən əlamətlərdir ki, bu da öz növbəsində müasir sosial-mədəni, siyasi və iqtisadi şəraitdə ölkənin səmərəli inkişafını təmin edir (Quliyev, 1982). Məktəblilərin mənəvi-əxlaqi inkişafı və şəxsiyyət tərbiyəsinin tərkib hissəsi kimi əsas milli dəyərlərin formalaşması ibtidai sinif şagirdlərinin sinif, sinifdənkənar və məktəbdənkənar fəaliyyətlərinin məzmununu müəyyən edən mürəkkəb, çoxşaxəli prosesdir. O, şagirdə onun üzərində düşündüyü, onlara qiymətləndirici anlayış verən və sonra mənimsədiyi ən mühüm dəyərlər kompleksini gətirir (Qasımova, Əlizadə, 2024).

Aşağıdakı müddəalarla müəyyən edilən ibtidai məktəb yaşlı uşaqlarda əsas milli dəyərlərin formalaşmasının xüsusiyyətlərini ümumi şəkildə nəzərdən keçirək (Milli-mənəvi dəyərlərə elmi yanaşma):

- aparıcı fəaliyyət növünün dəyişdirilməsi (oyun fəaliyyəti təhsil fəaliyyəti ilə əvəz olunur)
- yeni sosial rolun mənimsənilməsi
- sərhədsiz informasiya və nəhəng sosial məkanda olmaq
- uşağın məktəbdə (sistemli, ardıcıl, ənənəvi və s.) bilik və dəyərlərə yiyələnməsinin təbiəti ilə məktəbdən kənarda (uyğunsuzluq, yüksək mədəniyyət və məişət mədəniyyətinin qarışması) və s.

Məktəblilərin əsas milli dəyərlərin formalaşması prosesində bütün amillər nəzərə alınır. Yaş xüsusiyyətləri və assimilyasiya imkanları formalaşma prosesində də nəzərə alınmalıdır, müxtəlif sosial təsirlərə qarşı artan həssaslıq, insana xas olan hər şeyi (davranış, ünsiyyət üsulları, münasibətlər və s.) mənimsəməyə imkan verir. E. N. İqoreva hesab edir ki, ibtidai məktəb yaşlı uşaqlarda əsas milli dəyərlərin formalaşması işinin ümumi məqsədi yüksək mənəviyyətli, məsuliyyətli, yaradıcı, səriştəli vətəndaşın formalaşması və inkişafı üçün sosial və pedaqoji dəstək olmalıdır (Hacıyeva, 2020; Sadıqov, 2009).

### Nəticə

Əsas milli dəyərlərin formalaşdırılması vasitələri bunlardır: məlumat və istinad vasitələri, emosional özünütənzimləmə vasitələri. İbtidai məktəb yaşlı uşaqlarda əsas milli dəyərlərin formalaşması işinin nəticəsi, E. N. İqorevaya görə, şagirdlərdə milli dəyərlər sisteminin formalaşması, mənəvi, sosial əhəmiyyətli fəaliyyətlərdə təcrübə əldə edilməsi, motivasiya və mənəvi-əxlaqi inkişaf qabiliyyəti hesab edilir. Əsas milli dəyərlərin mənimsənilməsi və qəbulu prosesi dəyərin məzmununun şəxsi dəyər təlimatına çevrilməsindən ibarətdir. Beləliklə, belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, məktəbdə uşağı əhatə edən hər şey şagird üçün faydalılıq ideyası ilə aşılanmalıdır, o, əsas milli dəyərlərə artan maraq göstərməlidir. Əsas milli dəyərlərə söykənən mənəvi-əxlaqi inkişaf məkanı yalnız təhsilin bütün sosial iştirakçılarının razılaşdırılmış fəaliyyəti ilə səmərəli fəaliyyət göstərəcəkdir.

### Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı. (2005). *Azərbaycanın təhsil siyasəti (1998-2004)*, I kitab. Bakı: "Çaşıoğlu".
2. Bayramova, Z. V. (2008). *Didaktik oyunlar kiçikyaşlı məktəblilərin mənəvi tərbiyəsinin vasitəsi kimi: / pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı*. Bakı, 26.
3. Cəfərova, M. V. (2017). *Musiqi məşğələlərində muğamların öyrənilməsi zamanı yuxarı sinif şagirdlərində mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılması yolları: / pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dis. Naxçıvan*, 144.
4. Cahangirova, T. V. (1992). *Kiçikyaşlı məktəblilərin mənəvi tərbiyəsində bədii nümunələrdən istifadə: / pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dis. Avtoreferatı*. Bakı, 27.
5. Əhmədov, H. (2010). *Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası*. Bakı: Elm, 800.
6. Ümumi təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər). (2012). Bakı: "Mürtəcim", 402.
7. *Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri*. (2008). Bakı: Kövsər, 224.
8. Hacıyeva, Ü. (2020). Şagirdlər vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunurlar. *Şərq qapısı* qəzeti. NMR, 12.
9. Qasimova, L., Əlizadə, H. (2024, dekabr 7). Milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə zamanın tələbi kimi. *Təhsil, elmi-pedaqoji, publisistik jurnal*.
10. Quliyev, S. M. (1982). *Məktəblilərin mənəvi siması*. Bakı: Maarif.
11. Milli-mənəvi dəyərlərə elmi yanaşma, Virtual Resurs Mərkəzi [www.ejmjer.net](http://www.ejmjer.net)
12. Sadıqov, F. (2009). *Pedaqogika*. Dərs vəsaiti. Bakı: Adiloğlu, 600.

Daxil oldu: 03.11.2024

Qəbul edildi: 14.02.2025